POSLEDNJI DNEVI SLOVENSKEGA NARODNEGA VARNOSTNEGA ZBORA

Ivo Jevnikar

Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ, poljudno: primorski domobranci) je ob koncu aprila 1945 doživel razkroj. V razmerah vojne in revolucije je v boju zoper komunizem, hkrati pa za utrjevanje slovenstva v upanju na spremembo meje od novembra 1943 deloval na slovenskih in narodnostno mešanih območjih, ki jih je leta 1918 zasedla Italija, torej na Primorskem od Trsta in Gorice do rapalske meje.[1]

Del njegovega moštva sodi med prve žrtve povojnih množičnih pobojev, ki so se na Goriškem in Tržaškem začeli vsaj 20 dni pred zloglasnim govorom maršala Tita na balkonu ljubljanske univerze 26. maja 1945.

Pred premočjo 4. jugoslovanske armade in partizanskega 9. korpusa, ki sta bila usmerjena proti slovenski zahodni meji, so se primorski domobranci nepovezano reševali v tri smeri: proti Gorici in preko Soče v Furlanijo, proti Koroški kot domobranci iz preostale Slovenije, po morju iz Trsta proti obalam v Italiji.[2]

Umik v Italijo

Največ primorskih domobrancev in »slovenskih četnikov« (uradno: Slovenska armada ali tudi Slovenske trupe Jugoslovanske vojske v domovini), a tudi primorskih civilistov se je pod vodstvom komandanta slovenskih četnikov, generala Ivana Prezlja (»general Andrej«, 1895–1973) pomaknilo proti zahodu skupaj z veliko številnejšimi srbskimi protikomunističnimi silami, ki so bile od novembra 1944 na Notranjskem in Primorskem, konec aprila 1945 pa v Vipavski dolini. Šlo je predvsem za četniške enote Dobroslava Jevdjevića in Momčila Djujića ter pripadnike Srbskega prostovoljskega korpusa Dimitrija Ljotića (»dobrovoljci« ali »ljotićevci«).[3] Nemške čete pa so se umikale pretežno proti Koroški.

V Vipavski dolini je bila konec aprila glavnina primorskih domobrancev. V Ajdovščini je bil tako in tako nastanjen 1. udarni polk pod vodstvom majorja Janka Debeljaka (1895–1957), na Vipavsko pa so se takrat pomaknile

Fotografija generala Ivana Prezlja na osebni izkaznici iz časa italijanske okupacije
Vir: Arhiv Studia slovenica, Fond SLS, škatla 13

• Referat je bil deloma prebran na mednarodni znanstveni konferenci *Leto 1945 in konec druge svetovne vojne na Slovenskem*, ki sta jo priredila Študijski center za narodno spravo in Slovenska matica 13. in 14. maja 2025 v Ljubljani.

1 Za prvo celovito predstavitev SNVZ glej: Boris Mlakar, *Domobranstvo na Primorskem (1943–1945)*, Založba Borec, Ljubljana 1982 (dalje: Mlakar, Domobranstvo), in tam navedene dotedanje vire. V Arhivu Republike Slovenije (ARS) v gradivu o SNVZ (10 škatel s signaturo SI AS 1878), ki ga je leta 1970 Republiški sekretariat za notranje zadeve predal Arhivu Inštituta za zgodovino delavskega gibanja in je leta 1992 prešlo v ARS, med drugim hranijo dosje z oznako *SNVZ, Slovenski narodni varnostni zbor* (stara signatura: ZA-500-7, inv. 295), ki na 561 straneh obsega oznovske ali udbovske rekonstrukcije SNVZ, analize in dokumente.

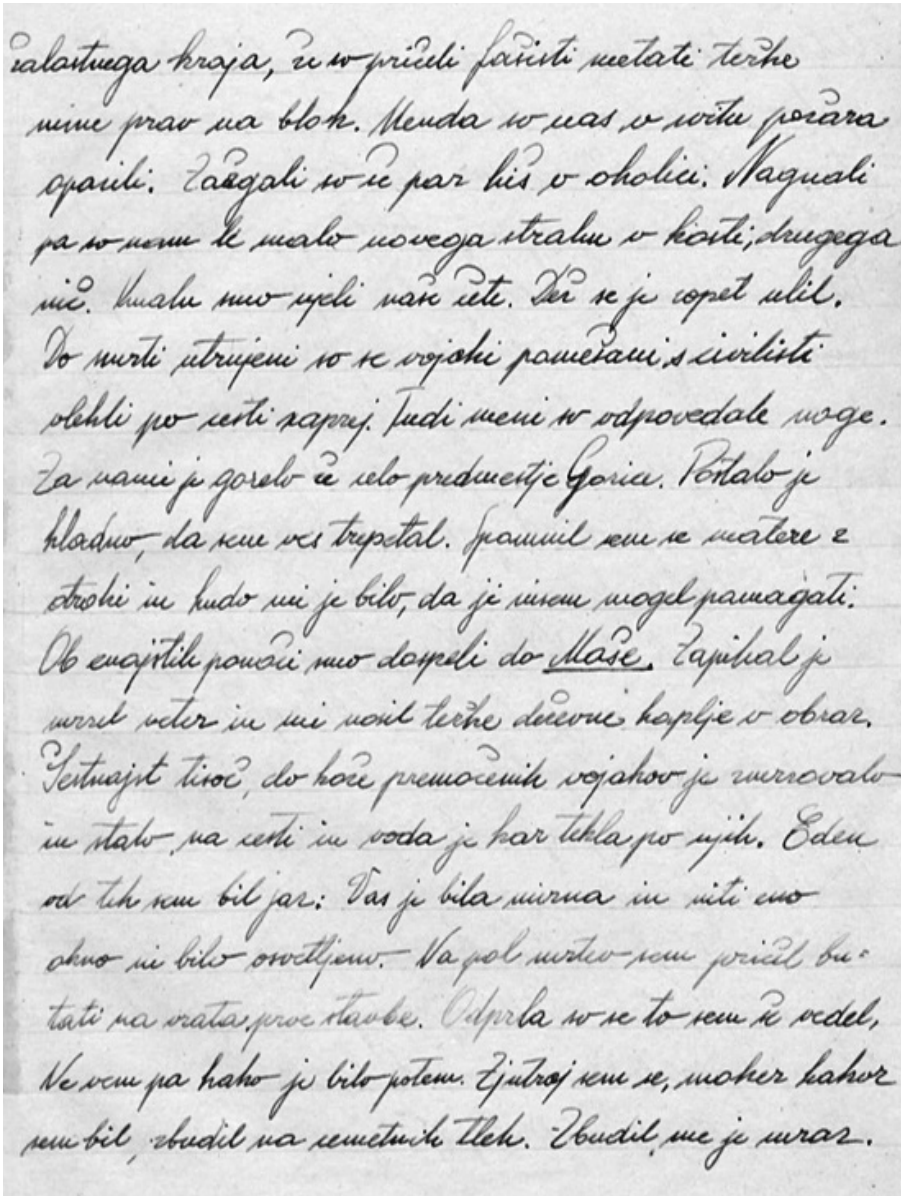
2 Mlakar, Domobranstvo, str. 218–221.

3 Boris Mlakar, *Slovensko domobranstvo, 1943–1945, Ustanovitev, organizacija, idejno ozadje*, Slovenska matica, Ljubljana 2003 (dalje: Mlakar, Slovensko domobranstvo), str. 462; Pavle Borštnik, *Moj čas*, Mladika, Trst 2016 (dalje: Borštnik), str. 106.

še posadke iz Ilirske Bistrice, Pivke (takrat Šempetra na Krasu) in Postojne.

Kljub spopadom z italijanskimi oboroženimi skupinami in slovenskimi partizani je bil umik preko Soče izveden 30. aprila in delno 1. maja. V naslednjih dneh so vojake in civiliste prevzeli Britanci. Ti niso vračali protikomunističnih enot iz Italije v Jugoslavijo.

O številu pripadnikov omenjenih enot in civilistov imamo različne podatke. Mladi propagandist Zvone Žitnik, ki je pisal natančen in literarno bogat dnevnik, je 11. maja 1945 zapisal številko 17.000,[4] vendar so zanesljivejši podatki, ki jih je o številu vojakov v svoj dnevnik 7. maja napisal član slovenskega četniškega štaba Franc Heinrihar: »Djujićevi četniki 4.500, Jevdjevićevi 1.100, dobrovoljci 5.000, Debeljakovi vojaki 650, slovenski četniki 250«.[5] Skupno torej 11.500, od tega 900 Slovencev. Prišteti jim je treba civiliste.

Zvone Žitnik je v svojem dnevniku opisal umik primorskih domobrancev in slovenskih četnikov iz Gorice v Furlanijo 30. aprila 1945.
Vir: https://www.katoliski-institut.si/studia-slovenica/2022/zvone-zitnik-dnevnik-vojnih-dni-1944-1945

V operacijskem dnevniku Komande Slovenskih trup JVvD, pa 1. maja beremo: »Številčno stanje 993.« Število se je v naslednjih dneh nižalo zaradi pobegov: 2. maja je znašalo 970, 4. maja 946.[6]

Odlomek iz operacijskega dnevnika je objavil nekdanji vodja štajerskih četnikov Jože Melaher (1913–1991), ki je delil večji del poti preostalih četnikov in primorskih domobrancev po različnih povojnih taboriščih, zaslužen pa je za hrambo številnih arhivskih dokumentov iz zapuščine različnih oseb v emigraciji.

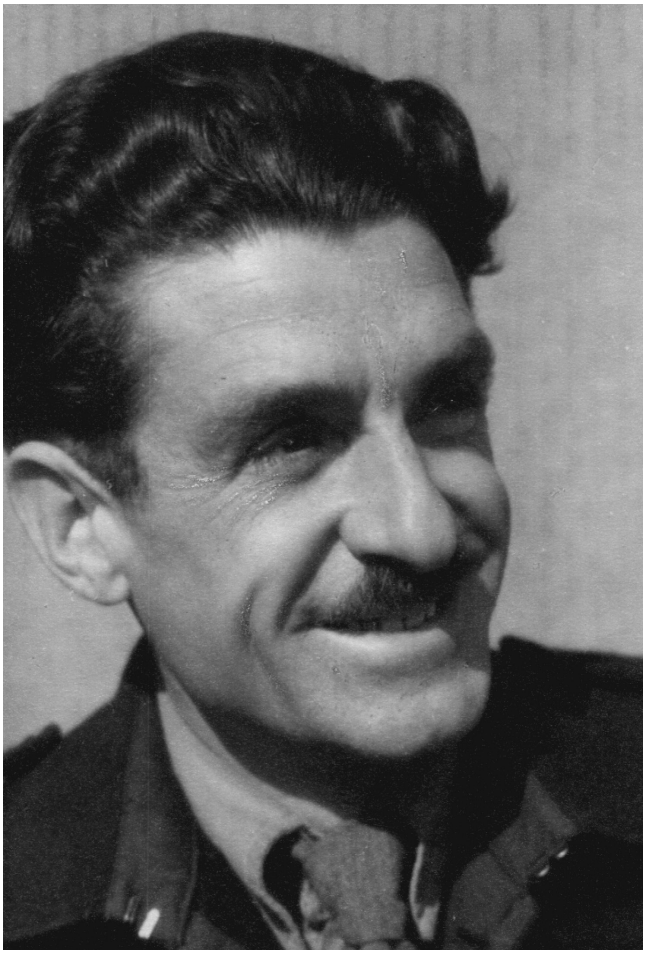
Dezerterstvo je bilo pri primorskih domobrancih že prej občutno, ob koncu vojne so mnogi kar ostali v domačih krajih.[7] »Beg čez žico« se je pozneje še stopnjeval v dolgih ►

4 Zvone Žitnik, *Dnevnik vojnih dni 1944–1945*, Drugi del, rokopisni dnevnik iz arhiva Studia Slovenica (dalje: Žitnik), zapis 11. maja 1945. Izvirnik in prepis dnevnika sta v digitalni obliki dostopna na spletišču Katoliškega inštituta v Ljubljani.

5 Franc Heinrihar ml., *Dnevnik od 25. aprila 1945 do 31. decembra 1951*, prepis v avtorjevem arhivu (dalje: Heinrihar), zapis 7. maja 1945.

6 Jože Melaher, »Ob 30-letnici konca vojske in revolucije«, *Vestnik*, 1975, št. 7–8 (dalje: Melaher), str. 108.

7 Mlakar, Domobranstvo, str. 193–199, 219.

Vodja štajerskih četnikov Jože Melaher
Vir: zapuščina Pavleta Borštnika

mesecih bivanja v vojaških begunskih taboriščih po Italiji, čeprav je vodstvo želelo ohranjati učinkovito vojsko. Dne 25. junija pa je izdalo »odlok, da gre lahko, kdor hoče, na Primorsko k sorodnikom ali znancem. Prijavilo se jih je okrog 100«.[8]

Grozljiva doživetja v zaporih v Vipavi, Dalmaciji in Ajdovščini je popisal mladi primorski domobranec Lojze Bajc, ki je samovoljno zapustil taborišče v Forliju, a na poti domov padel v roke partizanom.[9]

Primorski domobranci kot del Jugoslovanske vojske v domovini

Po umiku so primorski domobranci nekako samodejno postali del Slovenskih trup, ki jim je poveljeval general Ivan Prezelj, in torej Jugoslovanske vojske v domovini, ki jo je takrat vodil delegat Draže Mihailovića, srbski brigadni general Miodrag Damjanović (1893–1956).

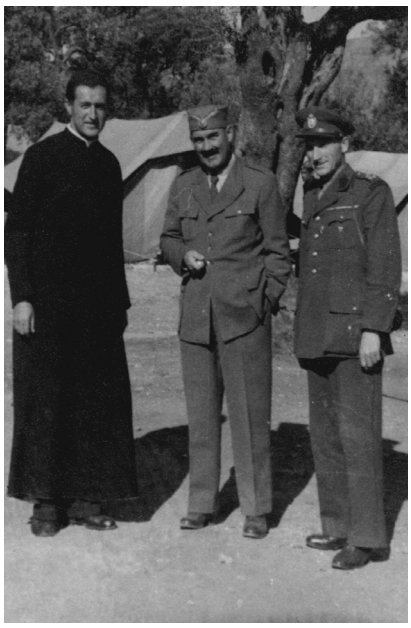
Četniki, ljotićevci in primorski domobranci so potem pod britanskim nadzorstvom skupaj preživeli vso begunsko pot s selitvami v taborišča v Višku, Ceseni, Forliju, Eboliju in leta 1947 v severni Nemčiji, od koder so se v obdobju 1948–1949 razkropili po svetu. Šlo je za vojaška taborišča z vojaško disciplino, čeprav so mnogi Srbi in nekateri Slovenci imeli ob sebi svoje družine.[10] V Forliju so preformirali Slovensko armado. Notranjski in Primorski četniški odred sta postala njen Prvi, primorski domobranci pa Drugi polk. Temu je poveljeval major Janko Debeljak.[11]

Taborišče pri Eboliju je bilo pravo mestece. Ob vojaškem urjenju so se Slovenci tam udejstvovali tudi na kulturnem, šolskem in verskem področju. Z njimi sta bila dva vojaška kurata: Ignacij Kunstelj in Peter Roblek.

V Višku se je nabralo tudi okoli 300 slovenskih civilistov, ki so se umaknili preko Soče.[12] Med njimi je bilo kar nekaj duhovnikov, a tudi ženske in otroci. Duhovnik Rudolf Klinec je v dnevniku opisal njihove prigode, ki so trajale veliko manj od vojaških. Tako vojake kot civiliste so Britanci 10. maja v Višku spravili na tovornjake in naslednjega dne pripeljali v novo taborišče, na stadion v Ceseni, 25. maja pa so civiliste od tam prepeljali v Riccione v taborišče za civilne begunce,[13] medtem ko so vojake pozneje preselili v Forlì in naposled v Eboli. ►

8 Zdenko Rot, *Leta izgubljene mladosti, Dnevnik 1942–1948*, Modrijan, Ljubljana 2010 (dalje: Rot), str. 136, o pobegih še na več mestih.
9 Lojze Bajc, »Dnevnik – 2. del«, *Zaveza*, št. 136, junij 2025, str. 70–79.
10 Za opis taboriščnega triletja poleg Žitnika in Rota glej še zlasti: Borštnik, pass.; Jože Rant, *Slovenski eksodus leta 1945*, 2. izdaja, založil Marjan Loboda, Buenos Aires 2008, str. 250–251; Helena Jaklitsch, *Slovenski begunci v taboriščih v Italiji 1945–1949*, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2018, str. 74–77, 212–219.
11 Borštnik, str. 180, 240.
12 Heinrihar, zapis za 8. maj 1945.
13 Rudolf Klinec, *Dnevniški zapisi 1943–1945*, ur. Peter Černic in Renato Podbersič ml., Goriška Mohorjeva družba, Gorica 2010 (dalje: Klinec), str. 313–314, 326–327.

Zgoraj levo: Kulturnoprosvetna sekcija »slovenskih trup Jugoslovanske vojske v domovini« v taborišču v Eboliju (1945–1947). Od leve proti desni stojijo: Marjan Gorjup, Mišo Perles, Zvone Žitnik, Miran Bitenc, Pavle Borštnik, Tine Kremžar, Bojan Kobal in Tone Krois. Vir: zapuščina Pavleta Borštnika

Zgoraj desno: Vojaški duhovnik Ignacij Kunstelj, verjetno pod oljkami v taborišču pri Eboliju
Vir: zapuščina Pavleta Borštnika

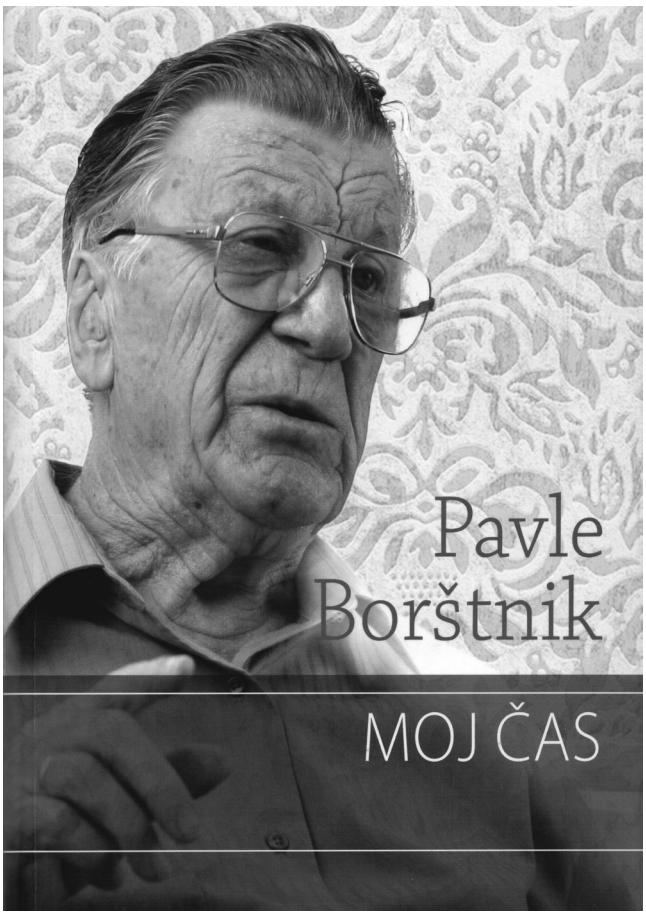
Levo: Katoliška (slovenska) kapela v taborišču pri Eboliju v letih 1945–1947 Vir: zapuščina P. Borštnika

Taborišče za pripadnike Jugoslovanske vojske v domovini pri Eboliju *Vir: splet*

Kako je potekal umik

O samem umiku četnikov med drugimi podrobno piše Pavle Borštnik v svojih spominih.[14] Tudi glede primorskih domobrancev imamo več dnevniških in spominskih zapisov, ki pa se v vseh podrobnostih ne skladajo. Zdenko Rot iz policijskega voda SNVZ v Postojni je v dnevniku opisal, kako se je s soborci 27. aprila umaknil iz Postojne v Vipavo. V nedeljo, 29. aprila, so imeli tam v dvorani še domobransko prireditev, v ponedeljek, 30. aprila, pa so ob 5. uri zjutraj krenili v Ajdovščino, nato v Črniče, Dornberk in Gorico, kamor so dospeli ob 17. uri. »V Gorici so bile poulične borbe s fašisti,« je še zabeležil, ob 20. uri pa so krenili preko Soče v Moš. Prvega maja so se iz Moša pomaknili v Faro, kjer so razorožili italijanske orožnike, srečali so se tudi z Angleži. V sredo, 2. maja, so bili v Šlovrencu in spet v Fari, 3. maja so preko Koprivnega dospeli v Krmin, kjer so prenočevali, 4. maja pa so po ovinkih dospeli v nekdanje italijansko koncentracijsko taborišče v Višku. Tam so jih 5. maja Britanci razorožili. Po njegovih podatkih je bilo takrat v taborišču skupno le 781 slovenskih vojakov in civilistov. Vsak dan so imeli politične ure, a tudi šmarnice.[15]

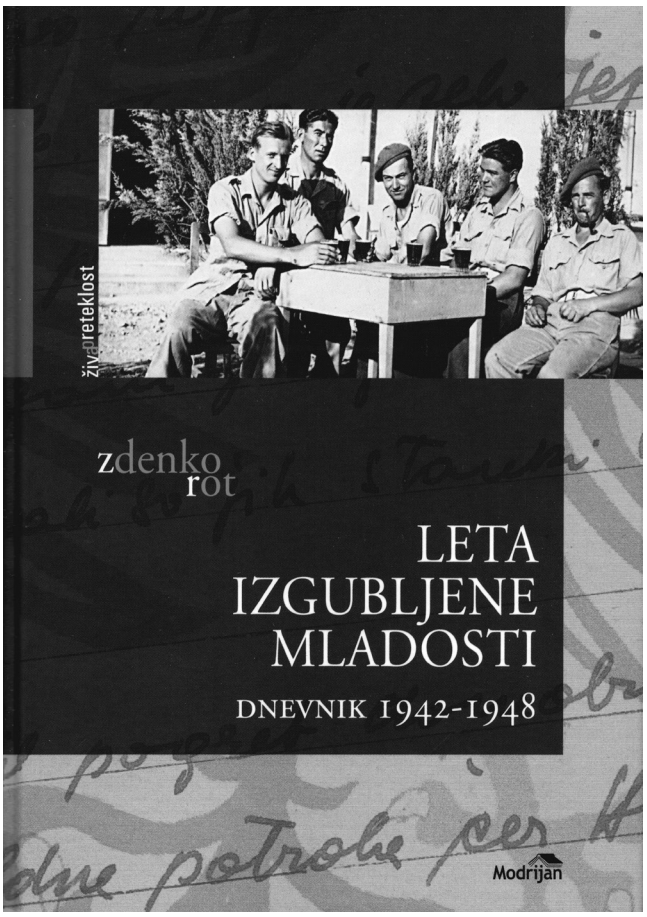

Nekdanji pripadnik JVvD Pavle Borštnik je v spominih Moj čas *(Mladika, Trst 2016) popisal tudi vso pot slovenskih četnikov in primorskih domobrancev od umika iz Slovenije (aprila 1945) do razhoda v Nemčiji (1949).*

V njegovih poznejših zapiskih je tudi nekaj opažanj o odnosih med domobranci in četniki ter med različnimi narodnimi skupinami v taboriščih. Tako je 15. maja 1945 Rot, ki je bil z Rakitne in zelo veren, zapisal: »Tu sem zopet med samimi liberalci. Danes smo se precej dajali. Trije so Ljubljančani in en Borovničan, dva sta nevtralna. Kadar le morejo, imajo farje v zobeh. Za vsako stvar so oni krivi, so tudi zelo proti domobrancem.«[16] Vsekakor so imeli tako četniki kot primorski domobranci vojaškega kurata. O odnosih s Srbi in Hrvati pa je 29. junija zapisal: »Srbi vlečejo zase – Velika Srbija, Hrvati prav tako. Le Slovenci trobimo: Jugoslavija. Jaz pa mislim, da je Jugoslavija odšla za vedno.«[17]

V njegovem dnevniku sta 2. maja zabeležena tudi dva odmevna krvava dogodka iz prvih dni begunstva. Patrola, ki je šla od Fare proti Gradišču, je presenetljivo naletela na dva avtomobila s slovenskimi partizani in nanje streljala. Tri so ubili. Med njimi je bil poveljnik 31. divizije 9. korpusa Evgen Matejka – Pemc. »Po pomoti,« kot piše, pa so nato streljali še na An-

14 Borštnik, str. 49–53, 112 in sl.
15 Rot, str. 119–126.
16 Rot, str. 127. Čez nekaj dni, 12. junija, je zapisal: »Četniki bi radi po malem zvlekli na svojo stran vojake, tako da bi imeli večino, naši pa se zopet upirajo, tako da med našimi in četniškimi oficirji nastaja kar odkriti boj. Pri večerji ni dosti manjkalo, da se niso začeli tepsti« (Rot, str. 133). Zanimivo je njegovo razlikovanje med »četniki« in »vojaki«.
17 Rot, str. 137.

Zdenko Rot (1925–2021) je v knjigi Leta izgubljene mladosti, *Dnevnik 1942–1948 (Modrijan, Ljubljana 2010) popisal svoja doživetja med primorskimi domobranci in v povojnih taboriščih.*

gleže in ubili enega častnika.[18]

Primorski domobranci, ki so bili že prej nastanjeni v Ajdovščini, so se v Gorico in na desni breg Soče odpravili že nekaj ur prej kot tisti iz Vipave, in sicer 30. aprila med 7. in 10. uro.[19] Major Janko Debeljak je bil dan prej prevzel oblast v Ajdovščini, nadporočnik Emil Savelli, ki je v glavnem vodil vojaške operacije, pa je 30. aprila na njegov ukaz razorožil dva bataljona esesovcev.[20]

O razoroževanju Nemcev je pisal tudi Zvone Žitnik. Ko je bil že v Višku, je 5. maja popisal nekaj preteklih dni, tudi z dramatičnimi toni o umiku, obilnem dežju, spopadih v Gorici tako s fašisti kot s partizani.

Glede razoroževanja Jugoslovanske vojske v domovini 5. maja pa je Žitnik zapisal: »Razorožitev ni potekla popolnoma mirno. Neki srbski dobrovoljec je potegnil nemško »štilarco« in legel nanjo, da ga je razneslo. Drugi se je ustrelil pred angleškim vojakom v čelo.«[21] Dva ali tri samomore navaja tudi Borštnik, ki omenja, da je bilo polaganje orožja zelo slovesno, ob vihranju zastav in igranju godbe.[22] Heinrihar, ki samomorov ni opazil, pa omenja, kako je poveljnik dobrovoljcev general Kosta Mušicki tolažil borce: »Oddamo orožje, ker nas prepeljejo v drugo taborišče. Tam nas preoblečejo v angleške uniforme in kasneje na novo oborožijo.«[23]

Iz Heinriharjevega dnevnika pa zvemo, kako je resnično bilo s stiki z Angleži:

2. maj: »Popoldne sta prišla v Moše(!) dva angleška oklepna avtomobila. Nakar se je naša delegacija – general /Damjanović/, oba vojvode /Djujić in Jevdjević/ brez generala Andreja /Prezlja/, ki ga niso vzeli s seboj – odpeljala proti Vidmu na razgovore z Angleži.«

3. maj: »Ko se je delegacija vrnila, je vojvoda Djujić gobezdal v nagovoru svojim četam, da smo sprejeti v sestav osme angleške armade. Sledilo je navdušenje, pijančevanje in neznansko veselje. /…/ Določili smo delegacijo – general Damjanović, Andrej, vojvode Jevdjević in Djujić, general Parac /Matija, četnik hrvaške narodnosti/, dr. Vogrič /Alojzij/ in jaz – ki ►

18 Rot, str. 121–122. Ime ubitega poveljnika je napačno zabeležil, vendar oba dogodka potrjuje Operacijski dnevnik komande Slovenskih trup (Melaher, str. 108). V literaturi se kot datum smrti Evgena Matejke običajno navaja 3. maj, kot povzročitelj pa se navajajo četniki. Prim.: Zdravko Klanjšček, *Deveti korpus slovenske narodnoosvobodilne vojske 1943–1945*, Društvo piscev zgodovine NOB Slovenije, Ljubljana 1999 (dalje: Klanjšček), str. 455, 490.

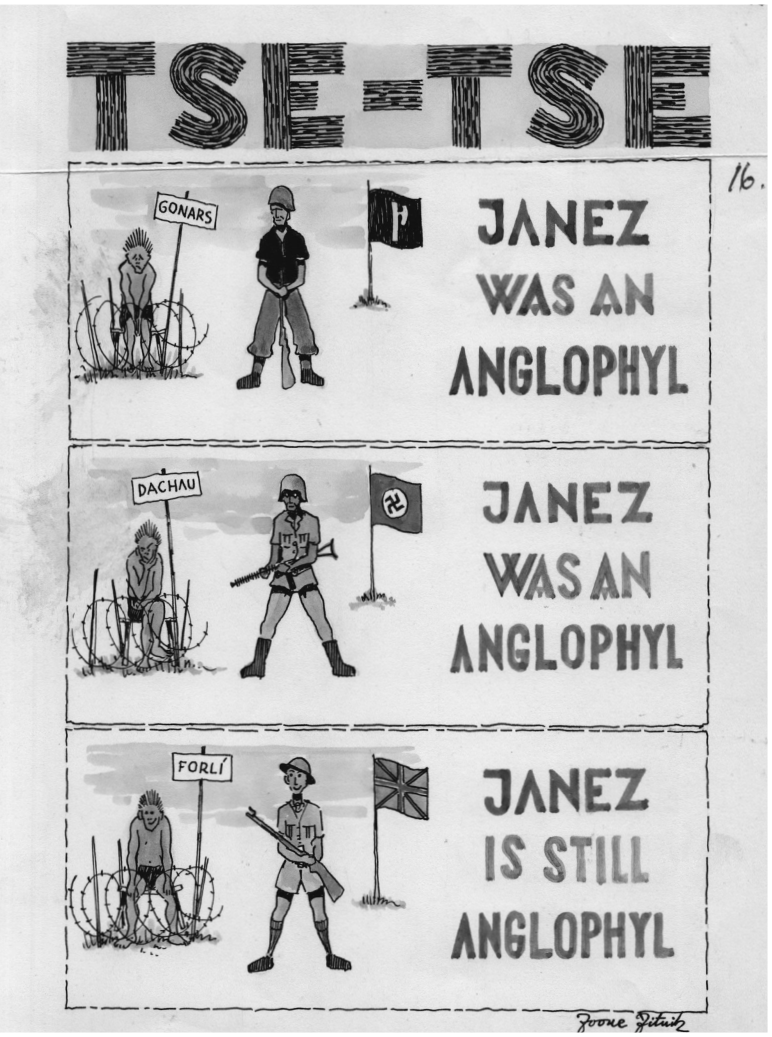
19 Jože Velikonja, Umik, *Zaveza*, št. 28, marec 1998, str. 38–40. Podatki v članku se deloma razlikujejo od podatkov v drugih virih.

20 Emil Savelli, Z domobranci po Primorskem in Notranjskem (nadaljevanje), *Tabor*, 1965, št. 5/6, str. 112–113.

21 Žitnik, zapis za 5. maj 1945.

22 Borštnik, str. 119–120. O samomoru dveh srbskih četnikov je pisal tudi Lojze Bajc, ko je opisal pot od Ajdovščine do Forlija. Gl.: Lojze Bajc, »Dnevnik – 1. del«, *Zaveza*, št. 134, december 2024, str. 34.

23 Heinrihar, zapis za 5. maj 1945.

Črni humor glede tega, kako so protikomunisti zaupali v Angleže, nadarjenega ilustratorja, primorskega domobranca iz Ljubljane Zvoneta Žitnika (1922–1946), poleti 1945 v taborišču v Forliju. Vir: zasebni arhiv

naj bi zjutraj krenila v angleški glavni stan na pregovore glede naše bodoče usode. Vojvoda Jevdjević omenja sestanek z generalom Aleksandrom, nekateri pa celo o prevozu v London. Velik optimizem. Sestavljanje spomenic.«

4. maj: »Ob osmih zjutraj se je delegacija odpeljala z avtom in močnim angleškim spremstvom preko Gradiške v Monfalcone /Tržič/, kjer so nas pustili čakati kar v avtomobilih nekaj ur. Potem so poklicali generala Damjanovića na angleško divizijsko komando in mu sporočili, da razgovorov ne bo, ker komanda za politične razgovore ni pooblaščena. Preplah in nemir. Menimo, da nismo več partnerji, temveč ujetniki.«[24]

Heinrihar je v svojem dnevniku že prej zapisal, kdo je odredil umik na desni breg Soče. »Vojvoda Jevdjević zmeša glavnemu komandantu /Damjanoviću/ glavo z alarmantnimi vestmi,« je zapisal 29. aprila in nadaljeval: »Glavni komandant sklene umik čez Sočo proti volji Slovencev. Prosimo, da bi se držala vsaj Gorica, kar bi bilo mogoče storiti. Bilo bi vojaško in nacionalno velepomembno, vsaj junaško dejanje. Zastonj. Goriški N./arodni/ O./dbor/ je prosil za zasedbo Gorice. Dali smo jim upanje, čeprav je bilo že sklenjeno, da se umaknemo.«[25]

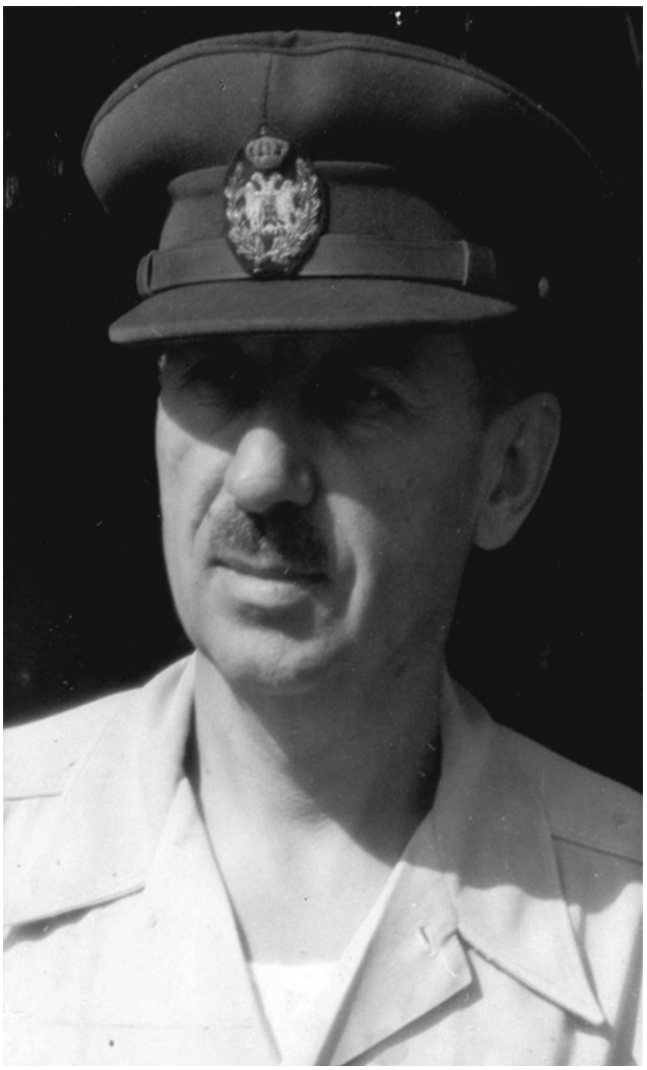
Podobno je 1. maja zapisal v svoj dnevnik župnik Rudolf Klinec: »Aj, ti Srbi! General Andrej in major Debeljak sta silila, naj bi naši zasedli Gorico in jo držali do prihoda zaveznikov, kateri bodo spoštovali ono oblast, ki jo najdejo na terenu. Toda Srbi niso hoteli; da imajo že itak preveč izgub in da jih Gorica veliko ne briga. Da je stvar slovenskih odredov!«[26]

Mimo političnih vidikov pa lahko tu opozorimo, da je razplet »tekme za Trst« med 4. jugoslovansko armado, slovenskimi partizani in Novozelandci pokazal, da vojaška osvojitev spornega ozemlja še ni odločilna, saj so zahodni zavezniki dosegli, da je Tito po 40 dneh umaknil čete, ki so prve in s krvavimi izgubami prodrle v Trst in sploh Julijsko krajino.

In še ena splošnejša ugotovitev pred kratkim orisom usode preostalih enot SNVZ.

Z umikom dela četnikov in primorskih domobrancev na zahod in domobrancev ter drugih četnikov na sever so ostali na papirju sklepi, ki so bili sad dolgotrajnih pogajanj Narodnega odbora za Slovenijo v Ljubljani z različnimi vojaškimi in političnimi dejavniki. Na-

24 Heinrihar, zapisi za 2., 3. in 4. maj 1945.
25 Heinrihar, zapis za 29. april 1945.
26 Klinec, str. 302–303.

Brigadni general Miodrag Damjanović Vir: splet

rodni odbor je 21. januarja 1945 sprejel uredbo o ustanovitvi Slovenske narodne vojske kot dela Jugoslovanske vojske v domovini,[27] po nadaljnjih pogajanjih pa še druge sklepe o vojski. SNV naj bi obsegala vse domobrance osrednje Slovenije, Gorenjske in Primorske ter slovenske četnike. Njen poveljnik naj bi bil general Ivan Prezelj.

Poveljnik SNVZ polkovnik Anton Kokalj (1892–1945) je na seji Narodnega odbora v Ljubljani 2. aprila 1945 poudaril, da se SNVZ podreja tako Narodnemu odboru kot Slovenski narodni vojski.[28] V uredbi o formaciji Slovenske narodne vojske je Narodni odbor 5. aprila predvidel, da oborožene enote na Primorskem oblikujejo Primorski odred SNV, ki sestoji iz ene brigade s tremi bataljoni in policijskim bataljonom.[29]

Grgarska brezna

Proti Gorici so se namenili tudi domobranci iz zgornjega Posočja, ki pa so na Goriškem postali prve žrtve povojnih množičnih pobojev. Kot je pisal Boris Mlakar leta 1982, so se Nemci iz Tolmina umaknili 29. aprila zvečer. Proti Tolminu, kamor so se pomaknili domobranci z Grahovega ob Bači, se je namenila tudi posadka iz Anhovega, ki pa se je pri Kanalu predala oddelku Ozne.

V Tolminu zbrani domobranci so se 30. aprila napotili do križišča pri Peršetih, kjer so se združili z domobranci, ki so se iz Kobarida spuščali proti jugu. Pri Kanalu so kolono napadli partizani. Mlakar piše, da je polovica domobrancev obležala, preostali pa so se po glavni cesti ob Soči prebili do Mrzleka, kjer je bila nova zaseda. Nekaj jih je padlo, nekaterim je uspelo zbežati, preostale so partizani ujeli. Število teh in drugih ujetnikov tistih dni ni znano. Škofjeloški odred naj bi imel 2. maja v Grgarju »med 190 ujetniki tudi precej domobrancev, ki so jih ujeli na Škabrijelu« in so jih tega dne odpeljali v goriške zapore.[30] Že pred tem, v razpravi iz leta 1979, je avtor zapisal: »Izmed ujetih domobrancev s Tolminskega jih je bilo nekaj ustreljenih brez sodbe, ostali pa so prišli pred ljudsko sodišče ter prejeli zaslužene kazni. Izpuščeni so seveda bili popolnoma nedolžni in mladi fantje, ki so bili prisilno mobilizirani zadnje dni.«[31]

Renato Podbersič je o domobrancih, ki so ►

27 Mateja Jeraj idr. (ur.), *Dr. Albin Šmajd, Slovenska ljudska stranka – povezave in nasprotja, 1918–1946,* Arhiv Republike Slovenije, Ljubljana 2024 (dalje: Šmajd), str. 901–905.
28 Mlakar, Slovensko domobranstvo, str. 462–466; Šmajd, str. 934.
29 Šmajd, str. 961–962.
30 Mlakar, Domobranstvo, str. 220.
31 Boris Mlakar, Domobranstvo na Tolminskem, *Goriški letnik*, 6, Nova Gorica 1979, str. 239.

bili zajeti pri Mrzleku, zapisal, da so jih »partizani zaprli v Solkanu, kjer so jih tudi zaslševali. Nekatere so izpustili, druge pa pobili in njihova trupla zmetali v brezno Zagomila /običajno v uporabi: Podgomila/ pri Grgarju.«[32]

V organizaciji Nove Slovenske zaveze je bil 8. junija 2024 na sporedu obisk tega in še dveh morišč v breznih v okolici Grgarja. V članku, ki ga je o tem za Zavezo napisala Erika Jazbar, so dodatni podatki in pričevanja o koncu življenja ujetih domobrancev.[33] Navedla je podatke Nataše Nemec, da so v brezno Podgomila 6. maja vrgli od 60 do 70 ljudi, večinoma domobrancev, ki so bili zajeti pri Mrzleku in najprej odpeljani v Gorico. Pri breznu pa je med ogledom spregovorila pričevalka Justina Rupnik, vdova Doljak, ki je v Grgarju med domačini raziskovala te poboje. Očividec ji je povedal, da so pobijali pripadniki Škofjeloškega odreda, in to 3. maja. Daljšo kolono skoraj samih Slovencev so na Prevalu razdelili. Eno skupino so pustili tam in so se kmalu zaslišali rafali, drugo, okoli 60 zvezanih moških, so odgnali v Grgar in pozno zvečer na streljanje in metanje v Podgomilo. Druga očividka ji je povedala, da so se iz jame slišali klici na pomoč. Terenci so pomagali iz nje dvema fantoma s Tolminskega, ki so ju potem zaslišali in odvedli neznano kam.

A med udeleženci te pietetne ekskurzije je bila tudi Marija Kavčič, por. Grižnik, nečakinja enega izmed teh dveh rešencev, Cirila Kavčiča, ki je znala povedati, da so njenega strica iz Grgarja odvedli v tolminski zapor, od tam pa, verjetno v noči od 24. na 25. maj, v smrt.

Monografija Toneta Lotriča o Škofjeloškem odredu o teh pobojih nič ne pove.[34] Zanimiv pa je njegov opis tako zajetja kakih 400 nemških in drugih neslovenskih vojakov 30. aprila pri Solkanu kot partizanske justice. Spravili so jih do bunkerjev na Prevalu. Nato beremo:

Gospa Marija Kavčič Grižnik je 8. junija 2024 na spominsko svečanost pred breznom Podgomila pri Grgarju prinesla sliko strica Cirila Kavčiča, ki so ga iz brezna prej rešili, potem pa v Tolminu umorili.
Vir: zasebni arhiv

»Pri osebnih preiskavah ujetnikov, ki so jih izvedli na ta način, da so posamezno vstopali skozi labirint bunkerjev, so nabrali celo zalogo pištol. Ugotovili so, da sta dve tretjini imeli krvave roke in da so se mnogi, zlasti v zadnji ofenzivi marca in aprila, izkazali pri strahovanju slovenskega prebivalstva in uničevanju in mučenju ujetih partizanov. Dobili so celo takšne fotografije. Neprizadete je odred izročil narodni zaščiti v Grgarju kot ujetnike z vsemi pravicami vojnih ujetnikov, zločince pa je naglo vojaško sodišče obsodilo na zasluženo ka-

32 Renato Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem, Goriška in Vipavska, 1941–1945*, Študijski center za narodno spravo, Ljubljana 2011, str. 55.
33 Erika Jazbar, Po poteh trnovsko-grgarskih brezen na Goriškem, *Zaveza*, št. 133, oktober 2024, str. 36–49.
34 Tone Lotrič, *Škofjeloški odred*, Založila odbor Škofjeloškega odreda v Škofji Loki in Partizanska knjiga, Ljubljana 1971 (dalje: Lotrič).

zen. Sodba je bila izvršena takoj.«[35]

Na Prevalu so v času Zavezniške vojaške uprave 11. novembra 1946 izkopali 19 trupel,[36] iz vseh takrat dostopnih jam na Goriškem pa so dvignili 184 neidentificiranih trupel in jih pokopali na goriškem pokopališču, šele 4. maja 1961 pa so jim postavili nagrobni spomenik. Slovenska Vladna komisija za raziskovanje prikritih grobišč je leta 2013 poskrbela za iznos vidnih kosti z dna več jam na tistem območju. Iz Podgomile so kosti pripadale 27 žrtvam.

Spomenik iz leta 1961 na pokopališču v Gorici za žrtve, prekopane kmalu po vojni iz skupnih grobišč v okolici mesta *Vir: zasebni arhiv*

Umik na Koroško

Na območju Idrije je bilo spet drugače. Nemci so se pravočasno umaknili iz Idrije in Godoviča v Ajdovščino in nato v Gorico, poveljnik domobranske postojanke na Veharšah, poročnik Nace Hladnik pa je odklonil odhod z njimi. Takrat so odšli le člani domobranske propagandne pisarne v Idriji, drugi vojaki so se podali na Veharše. Po kakih desetih dnevih so se vsi skupaj umaknili v Rovte, nato pa z Rovtarji, ki niso sodili k primorskim domobrancem, proti Koroški. Z njimi je bilo tudi nekaj domobrancev, ki so bili ostali v Postojni. V Vetrinju in nato na moriščih po Sloveniji jih je doletela enaka usoda kot glavnino domobrancev. Hladnik in drugi domobranci z Veharš, kakih 20, je ostalo še nekaj časa v domačih krajih in izvajalo nekakšno gverilo ter izdajalo tudi svoj tednik, dokler se niso umaknili v Gorico in od tam v taborišče za civiliste v Monigu pri Trevisu.[37]

Umik iz Trsta

Ko se je jugoslovanska Četrta armada močno približala Trstu, kamor je prodrla v noči na 1. maj, je partizanska Komanda mesta Trst 28. aprila 1945 dopoldne dala nalog za vstajo. Branko Babič, ki je bil v vrhu Komunistične partije Slovenije v Trstu, sicer pa tiste dni odsoten, je že zgodaj zapisal, da so borci svetoivanskega bataljona 28. aprila »zvečer izvedli napad na domobransko kasarno pri Sv. Ivanu. ►

35 Lotrič, str. 301–302.
36 Guido Rumici, *Infoibati. I nomi, i luoghi, i testimoni, i documenti,* peta izdaja, Ugo Mursia Editore, Milano 2017, str. 273.
37 Nace Hladnik, Domobranstvo v idrijskem kotu (nadaljevanje), *Vestnik*, 1962, št. 4, str. 100–103.

Po kratkem boju so zajeli okoli 200 domobrancev in zaplenili veliko orožja«.[38]

To številko so kasneje ponavljali on in drugi avtorji.[39]

Nevenka Troha je leta 1999 številko znižala in zapisala: »V kasarni pri Sv. Ivanu v Trstu naj bi bilo po ustnem pričevanju sicer aretiranih sto petdeset slovenskih domobrancev, ki niso bili domačini. Njihova nadaljnja usoda ni znana.«[40]

Drugačna ustna pričevanja pravijo, da je številka precej pretirana, ker da tam ni bilo toliko vojakov in da tudi niso kar čakali. Nadrejeni so moštvu povedali, da se bliža konec in da so prosti, da si pomagajo, kakor vedo in znajo, ali pa se umaknejo na ladjah. Domobranec iz bližnje okolice v samem mestu je tako na primer odšel domov in se potem javil novim oblastem, ki so ga mobilizirale v Narodno zaščito in mu naložile, da straži blago v svoji nekdanji vojašnici.[41]

V štabu SNVZ pa se je takrat odigrala drama. Kot je zapisal poverjenik za slovensko šolstvo v tržaški pokrajini Alojzij Geržinič, je poveljnik, polkovnik Anton Kokalj, sklical častnike in jim spregovoril o položaju. Nato so se zbrali pri maši, med njim in najvišjimi častniki pa je prišlo do preloma. Vodstvo je prepustil majorju Jožetu Kovačiču.[42]

Kar je bilo mogoče ugotoviti o usodi polkovnika Kokalja, je bilo marca 2024 objavljeno v Zavezi. Z avtomobilom se je s tremi domobranci 29. aprila odpeljal v Gorico, a naslednjega dne so bili v mestu spopadi in partizani, tako da so v glavnem iskali zatočišče. Dva spremljevalca sta se 5. maja srečno podala do Vidma, Kokalja in Ivana Šmida, ki je bil nekako njegov osebni tajnik, pa so že pred tem partizani aretirali in zaprli v ločeni celici. Šmid je preživel, kaj je doletelo Kokalja, pa nikoli ni ugotovil. Razširile so se govorice, da leži v enem izmed grgarskih brezen.[43]

Tisti del štaba, ki je želel na ladje, verjetno pa tudi nekaj vojakov, saj se različna pričevanja nekoliko razlikujejo, se je sredi pouličnih bojev preselil v nekdanji Narodni dom, od tam pa v pristanišče. Z nemških in hrvaških ladij so odgovarjali na partizansko obstreljevanje, ob prvi uri zjutraj 1. maja pa je konvoj ladij z nemškimi, hrvaškimi in slovenskimi potniki odplul. Nekaj ladij se je zasidralo ob izlivu Tilmenta. Naslednjega dne so Angleži odvedli Nemce, čez nekaj dni pa Hrvate in del Slovencev.[44] To skupino Slovencev sta vodila majorja Jože Kovačič in Rudolf Wagner. Ta je napisal, da je iz Trsta šlo z ladjami 41 pripadnikov glavnega štaba SNVZ in da so jih Angleži odvedli prej v Ankono, potem v Taranto.[45]

Takratni bogoslovec Tone Zrnec pa se je spominjal, da se je na pot odpravilo kakih sto Slovencev. Nekaj jih je moralo z ladjo po orožje v Miramar, pri čemer je bil laže ranjen, nato so odpluli na hrvaški ladji v konvoju 11 ali 12 ladij. Na obalo pri izlivu Tilmenta se je izkrcalo 20 do 30 Slovencev in več Hrvatov.[46] Geržinič je še napisal, da so zanje »počitnice na mivkasti obali ob izlivu Tilmenta trajale nekako dva tedna«, nakar so jih angleški tovornjaki prepeljali v taborišče v Ceseni, kjer se je večina Slovencev odločila, da prestopi med civili-

38 Branko Babič, Vstaja v Trstu (april–maj 1945), v: *Osvoboditev Slovenije (referati z znanstvenega posvetovanja v Ljubljani 22. in 23. decembra 1975)*, Založba Borec, Ljubljana 1977, str. 181.

39 Branko Babič, *Primorska ni klonila. Spomini na vojna leta*, Založba Lipa in Založništvo tržaškega tiska, Koper 1982, str. 389; Mlakar, Domobranstvo, str. 200; Klanjšček, str. 430.

40 Nevenka Troha, *Komu Trst. Slovenci in Italijani med dvema državama*, Modrijan, Ljubljana 1999 (dalje: Troha), str. 50.

41 Nazadnje: NN, pogovor v Trstu 2. maja 2025, avtorjev arhiv.

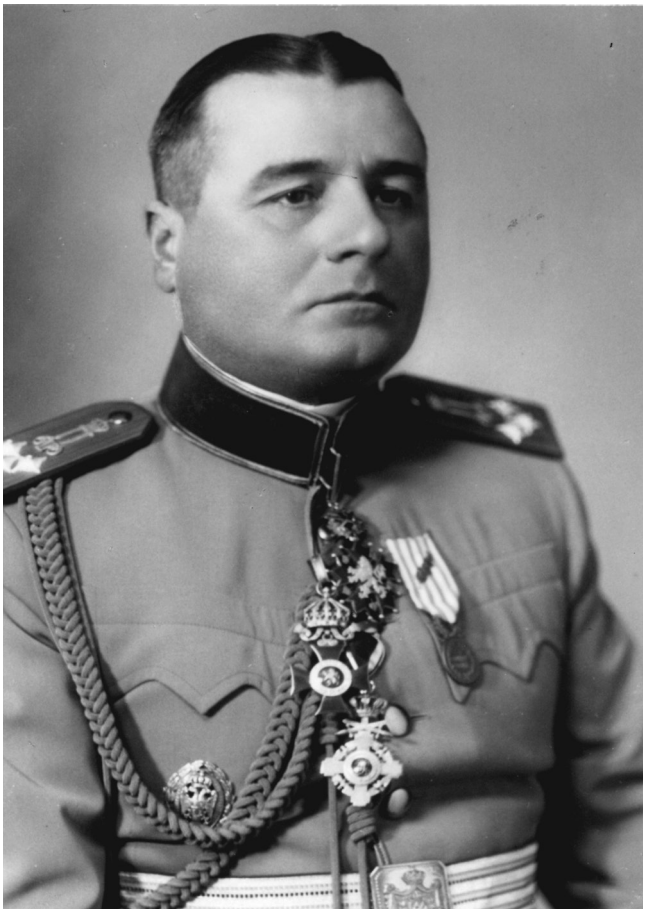
42 Alojzij Geržinič, *Od Save do Srebrne reke*, Mladika, Trst 2015 (dalje: Geržinič), str. 275.

43 Ivo Jevnikar, Zadnji dnevi polkovnika Antona Kokalja, *Zaveza*, št. 131, marec 2024 (dalje: Jevnikar), str. 34–48.

44 Geržinič na str. 276–278 ta umik natančno popisuje.

45 R. W. (tj. Rudolf Wagner), Pričevanje, v: Franc Ižanec (tj. Marjan Kocmur), *Odprti grobovi, IV. zvezek, Posmrtni zagovor vetrinjskih junakov*, založil Filip Žakelj, Buenos Aires 1971, str. 261–262.

46 Tone Zrnec, pogovor z avtorjem 12. septembra 1987 na Opčinah pri Trstu.

Poveljnik primorskih domobrancev polkovnik Anton Kokalj Vir: arhiv družine Kokalj

ste in odide v Riccione.[47] Med njimi je bil tudi Janez Arnež, ki je tudi popisal to pot in dodal, da se je za odhod v pristanišče v tržaškem domobranskem štabu zbralo poleg domobrancev tudi nekaj civilistov.[48]

Proces v Ljubljani

Kot je bilo omenjeno, se več primorskih domobrancev ob koncu vojne ni umaknilo. To velja tudi za častnike. Dne 5. januarja 1946 se jih je pred sodiščem v Ljubljani znašlo sedem. Pomočnik načelnika Ozne za Slovenijo, major Mitja Ribičič je 5. septembra 1945 javnemu tožilcu za okrožje mesta Ljubljana predlagal kazensko postopanje proti tem zaprtim častnikom, ki jih je označil za člane organizacijskega štaba SNVZ. Razen že omenjenega Šmida in enega, ki so ga aretirali ob vrnitvi iz Dachaua, so se vsi sami javili oblastem ali pa so jih aretirali na domu.

Prvostopenjska sodba se je glasila: ena smrtna kazen z obešenjem, ena smrtna kazen z ustrelitvijo, pet zapornih kazni s prisilnim delom za dobo od 10 do 20 let. Po pritožbah je vrhovno sodišče 8. marca 1946 za dva obtoženca spremenilo kazen (eno smrtno kazen je spremenilo v 12 let zapora), za pet obtožencev pa je prvostopenjsko sodbo v celoti razveljavilo in zadevo vrnilo prvostopenjskemu sodišču. Kazni so bile vsem znižane, namesto druge smrtne kazni je bila določena 15-letna zaporna kazen. Dejansko pa so obsojenci presedeli od sedmih let in pol do najmanj enega leta.

Razlika z usodo navadnih vojakov, ki so slabo leto prej brez sodbe končali v kraških jamah – tako kot njihov poveljnik Anton Kokalj – je očitna.[49]

Raziskava Tadeje Tominšek Čehulić o usmrčenih po sodbah povojnih vojaških in civilnih sodišč pa nam razkriva, da je bilo usmrčenih vsaj osem pripadnikov SNVZ, ki so jih obsodila vojaška sodišča julija 1945 in leta 1946.[50] Sodne umore šestih primorskih domobrancev 14. julija 1945 v Vipavi podrobno opisuje Renato Podbersič.[51]

Na smrtno kazen z ustrelitvijo je bil januarja 1947 obsojen tudi vidni predstavnik Slovenske legije in SNVZ Dore Martinjak, ki so ga nato pomilostili in je prestal 5 let zapora, pri čemer so mu všteli čas od 27. oktobra 1945, ko je bil ugrabljen v Trstu in tajno prepeljan v Ljubljano. Nekaj mesecev pa je presedel še leta 1964. ►

47 Geržinič, str. 278.
48 Janez Arnež, *Drobci minljivosti*, Družina, Ljubljana 2012, str. 100–103.
49 Jevnikar, str. 43–48.
50 Tadeja Tominšek Čehulić, Usmrčeni po sodbah vojaških in civilnih sodišč 1945–1952, v: *Nasilje vojnih in povojnih dni*, ur. Nevenka Troha, Inštitut za novejšo zgodovino, Ljubljana 2014, str. 289 in sl.
51 Renato Podbersič, Sodni umori v Vipavi pred osemdesetimi leti, *Zaveza*, št. 136, junij 2025, str. 66–69.

Žrtve med primorskimi domobranci

Koliko pa je bilo sploh padlih in pobitih primorskih domobrancev? Natančnih podatkov ni. Boris Mlakar je leta 1982 ocenil, da je v spopadih med vojno na podlagi partizanskih virov padlo okrog 350 primorskih domobrancev, na podlagi domobranskih virov pa približno 200, od tega polovica na Črnem Vrhu.[52]

V zapuščini komandanta »slovenskih četnikov« generala Ivana Prezlja – Andreja je pomemben dokument, ki ga je 16. julija 1946 v taborišču v Eboliju podpisal komandant 2. bataljona 1. Slovenskega polka major Janko Debeljak. Gre za rokopis na 7 straneh z naslovom *Seznam padlih borcev, oficirjev, podoficirjev, kaplarjev in redovov 1. Slovenskega udarnega polka* na Primorskem in njemu dodeljenih edinic (2. Slovenski korpus pod poveljstvom majorja Janka Debelaka), sedaj 2. Bataljon – 1. Slovenski polk.[53]

Drugi bataljon 1. Slovenskega polka je bil enota, ki je kljub različnim poimenovanjem in preureditvam vključevala nekdanje primorske domobrance. Debeljak je »retroaktivno« vključil med padle pripadnike Jugoslovanske vojske v domovini vojake, ki so padli ali bili ubiti kot pripadniki SNVZ. Koliko je seznam popoln, je težko reči, saj so ga sestavili dobro leto po koncu vojne, vendar je zelo podroben, saj med drugim vsebuje, kolikor je bilo mogoče, kraj rojstva, smrti in pokopa, vzrok in datum smrti, a tudi podatek, ali je rajnega pokopal duhovnik.

Tudi ni jasno, katere padle je Debeljak upošteval, saj ne gre le za vojake, ki so bili kdaj pod njegovim poveljstvom. Prvi Slovenski udarni polk na Primorskem je bil ustanovljen 24. oktobra 1944, od februarja 1945 mu je dejansko, od marca 1945 pa tudi uradno v Ajdovščini poveljeval major Debeljak.[54] A med navedenimi žrtvami so tudi padli in pobiti na Črnem Vrhu in v okolici (septembra 1944) kot tudi drugje padli vojaki, ki niso sodili v 1. udarni polk.

Major Janko Debeljak Vir: Franček Saje, Belogardizem*, druga, izpopolnjena izdaja, Slovenski knjižni zavod v Ljubljani, 1952, priloga XVI*

Nekateri znani padli (npr. France Miklič, Mirko Simčič,[55] Bonifacij Bonifer[56]) in dva po vojni v taborišču umrla nekdanja pripadnika SNVZ (Ludvik Debeljak in Zvone Žitnik)[57] niso na seznamu. Tudi povojnih žrtev je le nekaj, saj je bilo zanje očitno skoraj nemogoče zbrati podatke (navedeni pa so štirje primorski domobranci, vrženi v brezno pri Grgarju).

Naj bo glede povojnih žrtev, ki jih ni na seznamu, navedeno tudi ljubljansko dekle Lija

52 Mlakar, Domobranstvo, str. 188.

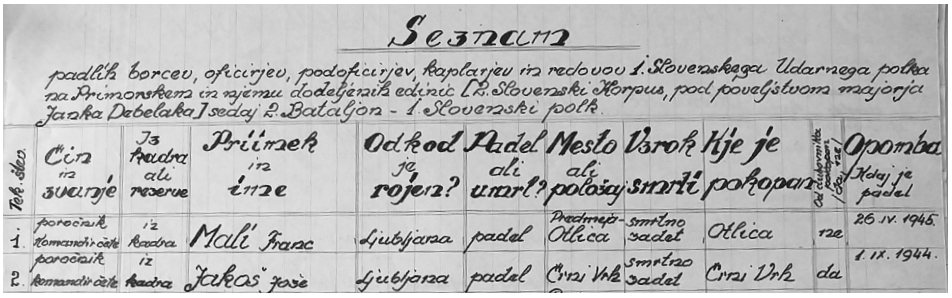
53 Debeljakov priimek je večkrat zapisan v obliki Debelak. Prezljevo zapuščino hrani arhiv Studia slovenica, ki ga je zasnoval prof. Janez Arnež (1923–2021) in ga leta 2008 prepustil Katoliškemu inštitutu. Je v zelo obsežnem »fondu SLS«. Za pomoč pri iskanju zapuščine se zahvaljujem arhivistki Andreji Klasinc Škofljanec. Dokument, o katerem je govor, je v škatli 13 fonda SLS.

54 Mlakar, Domobranstvo, str. 110.

55 Za oba glej: Ivo Jevnikar, Domobranska pogreba v Trstu, *Zaveza*, št. 117, okt. 2020, str. 42–51.

56 Njega so ubili fašisti 4. junija 1944 v Trstu. Gl. Marta Rendla in Tadeja Tominšek, Bonifacij Bonifer, *Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji*, Inštitut za novejšo zgodovino, www.sistory.si/ww2, pridobljeno 18. apr. 2026.

57 Erika Jazbar, Leta 1945 skozi Gorico v Eboli, leta 2025 iz Barija na srbsko pokopališče v Trst, *Mladika*, 2025, št. 10, str. 6–10.

Seznam

padlih borcev, oficirjev, podoficirjev, kaplanjev in redovnov 1. Slovenskega Udarnega polka na Primorskem in njemu dodeljenih edinic (2. Slovenski Korpus, pod poveljstvom majorja Janka Dabelaka) seday 2. Bataljon - 1. Slovenski polk.

Zap. štev.	Čin in orožje	Iz kadra ali rezerve	Priimek in ime	Odkod je rojen?	Padel ali umrl?	Mesto ali položaj	Vzrok smrti	Kje je pokopan	Ce civilnem ali cerkvenem redu	Opomba Kdaj je padel
1.	poročnik komandir čete	iz kadra	Mali Franc	Ljubljana	padel	Predmejo-Otlica	smrtno zadet	Otlica	ne	26. IV. 1945.
2.	poročnik komandir čete	iz kadra	Jakaš Jože	Ljubljana	padel	Črni Vrh	smrtno zadet	Črni Vrh	da	1. IX. 1944.

Seznam padlih primorskih domobrancev; na začetku sta navedena poveljujoča poročnika, padla v krvavih bitkah na Otlici in Črnem Vrhu.
Vir: Arhiv Studia slovenica, Fond SLS, škatla 13

(Alojzija) Kerč (1923–1945), ki je bila uradnica v tržaškem štabu SNVZ. Poverjenik za slovensko šolstvo prof. Alojzij Geržinič, s katerim je sodelovala, je o njej zapisal v svojih spominih: »Reva je po našem odhodu ostala v Trstu. Partizani so jo našli in neusmiljeno likvidirali.«[58] Iz raziskave Inštituta za novejšo zgodovino izhaja, da je umrla maja 1945 v Prestranku, vendar ni podatkov o vzroku in povzročiteljih.[59] Po vojni sta bila drugje umorjena tudi dva njena starejša brata, vojak Anton in kurat Boris.

Vsekakor je na omenjenem seznamu iz zapuščine »generala Andreja« 141 imen: 120 je padlih in 21 umorjenih borcev (z oznakami: »ujet in ubit«, »mučen in ubit«, »zaklan«, »mučen, vržen v prepad« ipd.). Največ jih je padlo 1. septembra 1944 ob partizanskem uničenju postojanke na Črnem Vrhu. V Eboliju so zbrali podatke o 59 tam padlih in 11 ujetih ter pozneje umorjenih pri Mrzli Rupi in Trebuši. Različni viri tako partizanske kot domobranske strani navajajo precej višje izgube.[60]

Drugi najhujši primer izgub pa so bili boji tik pred koncem vojne, 26. aprila 1945, na območju Otlice in Predmeje. Seznam našteva 25 padlih.

Med navedenimi 141 mrtvimi je bilo vsaj 108 Primorcev oz. mož, rojenih zahodno od rapalske meje, kar je v nasprotju z razširjenim mnenjem, da je bilo v SNVZ malo domačinov. Glede povojnih pobojev raziskave Nevenke Troha kažejo, da je bilo na območju nekdanje goriške pokrajine umorjenih 32 domobrancev.[61] Za območje tržaške pokrajine v današnjih mejah Italije pa je med umorjenimi ugotovila le dva domobranca – domačina.[62]

Danes si lahko pomagamo še s podatki na povsem dostopnem spletišču Inštituta za novejšo zgodovino o žrtvah med drugo svetovno vojno in neposredno po njej, ki pa načelno zadevajo le prebivalstvo v sedanjih mejah Republike Slovenije, torej ne v Trstu in Gorici ter okolici, in gotovo še niso popolni.

Če v filter kot »vojni status« zapišemo SNVZ, dobimo 311 vnosov imen pokojnih ljudi s podatki. Če pri njih kot kraj smrti dodamo še Trst, je vnosov 6, Gorica pa 13, vendar je primorskih krajev seveda še več. Če pri omenjenih 311 imenih zapišemo letnico 1945 kot letnico smrti, pa je vnosov 129, od tega 4 v Trstu in 11 v Gorici. Oznako »žrtev povojnih pobojev« pri »vzroku smrti« ima 47 imen, vendar je očitno, da ni bilo enotnih meril, saj je, na primer, glede devetih žrtev, o katerih je zapisano, da so izgubile življenje maja 1945 v Grgarju, pri osmih zapisano, da so »žrtve povojnih pobojev«, in je kot povzročitelj navedena Jugoslovanska armada, ena žrtev pa ima oznako »umorjen«, za povzročitelja pa piše »NOV in POS«.[63] ▪

58 Geržinič, str. 184.
59 Mojca Šorn in Tadeja Tominšek, Alojzija Kerč, *Smrtne žrtve druge svetovne vojne in zaradi nje v Sloveniji,* Inštitut za novejšo zgodovino, www.sistory.si/ww2, pridobljeno 18. apr. 2026.
60 Mlakar, Domobranstvo, str. 174.
61 Troha, str. 70.
62 Troha, str. 50.
63 Gl. www.sistory.si/ww2, pridobljeno 13. maja 2025.